

บทที่ ๒

แนวคิดทางอภิปรัชญา

อภิปรัชญา เป็นเรื่องที่บุคคลทุกคนทุกสมัยให้ความสนใจว่าอะไรคือสิ่งแท้จริงที่อยู่เบื้องหลังปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ ซึ่งมีอยู่ ๓ ปัญหาที่สำคัญคือ

๑. โลกหรือจักรวาล
๒. จิตหรือวิญญาณ
๓. พระเจ้าหรือเทพเจ้า

ปัญหาทั้ง ๓ ประการนั้นเป็นสิ่งที่อยู่เบื้องหลังประสาทสัมผัส เหตุนี้มนุษย์ผู้ชอบใช้ปัญญา จึงเกิดความสงสัยอยู่เสมอและพยายามที่จะแสวงหาคำตอบ ซึ่งพระพุทธเจ้าเป็นผู้หนึ่งที่ทรงอธิบายเกี่ยวกับอภิปรัชญาไว้ ดังนี้

๑. โลกหรือจักรวาล

แนวความคิดเกี่ยวกับโลกและจักรวาลที่สำคัญ ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงอธิบายไว้มีดังนี้

๑.๑ การกำเนิดโลกและจักรวาล

ความคิดเรื่องกำเนิดโลกหรือจักรวาลนั้น พระพุทธเจ้าทรงตรัสไว้ว่า “...มีสมัยบางคราว โดยล่วงระยะเวลาที่ยาวช้านานที่โลกนี้จะพินาศ เมื่อโลกกำลังพินาศอยู่... โดยระยะเวลาที่ยาวช้านานที่โลกนี้จะกลับเจริญ ...สมัยนั้นจักรวาลทั้งสิ้นแลเป็นน้ำทั้งนั้นมีตมแลไม่เห็นอะไร ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ก็ยังไม่ปรากฏ เดือนหนึ่งและกิ่งเดือนก็ยังไม่ปรากฏ... โดยล่วงระยะเวลาที่ยาวช้านานเกิดจวันดินลอยอยู่บนน้ำไปทั่วได้ปรากฏ.. เหมือนนมสดที่บุคคลเคี้ยวให้งวดแล้วตั้งไว้ให้เย็นจับเป็นฝ้าอยู่ข้างบนฉะนั้น จวันดินนั้นถึงพร้อมด้วยสี่ กลิ่น รส มีสีคล้ายเนยใส หรือเนยข้นอย่างใดจะนั้น มีรสอร่อยดูจรวงผึ้งเล็กอันหาโทษมิได้จะนั้น”^๑

ต่อมาดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ ดวงดาวต่างๆ ก็ปรากฏขึ้น พร้อมทั้งเกิดกลางคืน กลางวันและฤดูกาลต่างๆ ในวันที่ดวงอาทิตย์และดวงจันทร์ปรากฏขึ้นนี้ยังมีภูเขาเกิดขึ้นมาอีก ๓ ลูก คือ ภูเขาจักรวาล ภูเขาสิเนรุซึ่งภูเขาทั้งสองลูกนี้มนุษย์มองไม่เห็น และภูเขาหิมาลัย ซึ่งเกิดขึ้นพร้อมกัน ในวันที่เพ็ญเดือน ๔

ต่อมาวันดินนั้นหายไปและเกิดกระบิดินขึ้น^๒ ต่อมายาวนานกระบิดินนั้นหายไปและเกิดเครื่องดิน^๓ ขึ้นมาแทนที่จนกระทั่งในที่สุดเกิดแผ่นดินที่ลอยอยู่บนน้ำ ซึ่งเป็นที่อยู่ของมนุษย์และสัตว์

โลกและจักรวาลที่เกิดขึ้นเหล่านี้มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา คือมีการเกิดขึ้นและสลายไป ในที่สุดและเกิดขึ้นอีก หมุนเวียนเรื่อยไป

๑.๒ ขอบเขตของโลกและจักรวาล

โลกและจักรวาลที่พระพุทธเจ้าได้กล่าวไว้นั้นมีขอบเขตกว้างขวางมาก แต่ละจักรวาลนั้นจะมีส่วนประกอบหลักๆ คือ

๑. ดวงอาทิตย์ เป็นแสงที่ทำให้เกิดความสว่าง

๒. ดวงจันทร์ เป็นดวงไฟที่ทำให้พึงพอใจ

๓. โลกทั้ง ๔ คือ

โลกที่มนุษย์เราอาศัยอยู่นี้ อยู่ทางใต้ของภูเขาสิเนรุ ๑

โลกที่อยู่ทางเหนือของภูเขาสิเนรุ ๑

โลกที่อยู่ทางตะวันออกของภูเขาสิเนรุ ๑

โลกที่อยู่ทางทิศตะวันตกของภูเขาสิเนรุ ๑

นอกจากนี้ยังมีบริวารของโลกอีกโลกละ ๕๐๐ ที่สำคัญโลกและจักรวาลนั้นมีอยู่เป็นจำนวนมาก ดังที่พระพุทธเจ้าทรงกล่าวถึงจำนวนของโลกและจักรวาลไว้ว่า

“จักรวาลหนึ่งมีกำหนดเท่ากับโอกาสที่พระจันทร์ พระอาทิตย์โคจรทั่วทิศ สว่างไสวรุ่งโรจน์ โลกมีอยู่พันจักรวาลก่อน ในโลกพันจักรวาลนั้นมีพระจันทร์พันดวง มีอาทิตย์พันดวง มีภูเขาสิเนรุพันหนึ่ง มีชมพูทวีปพันหนึ่ง มีปรโคยานทวีปพันหนึ่ง มีอุตตรกुरुทวีปพันหนึ่ง มีปุพพิเททวีปพันหนึ่ง มีมหาสมุทรสี่พัน... นี้เรียกว่าโลกธาตุอย่างเล็ก...

โลกคุณโดยส่วนพันแห่งโลกธาตุอย่างเล็ก... นี้เรียกว่าโลกธาตุ
อย่างกลาง มีล้านจักรวาล โลกคุณโดยส่วนพันแห่งโลกธาตุ
อย่างกลางมีล้านจักรวาลนั้น นี้เรียกว่าโลกธาตุอย่างใหญ่
ประมาณแสนโกฏิจักรวาล”^๕

๑.๓ โลกและจักรวาลอันเป็นที่อยู่ของสรรพสัตว์

โลกและจักรวาลนั้นสามารถแบ่งตามที่อยู่ของสรรพสัตว์ได้ ๓ ส่วนคือ

๑. **อรุปรภพ** เป็นสวรรค์ชั้นสูงสุด เป็นที่อยู่ของอรุปรหม (พรหม
ที่ไม่มีรูปร่างมีแต่จิตและเจตสิก)^๕ มี ๔ ชั้น คือ

๑. อากาสนัญญาตนพรหม
๒. วิญญานัญญาตนพรหม
๓. อากิญจัญญาตนพรหม
๔. เนวสัญญานาสัญญาตนพรหม

ผู้ที่เข้าสู่อรุปรภพนี้ได้ต้องเป็นผู้ที่ได้รูปฌาน ทั้ง ๔ คือ

๑. อากาสนัญญาตนฌาน
๒. วิญญานัญญาตนฌาน
๓. อากิญจัญญาตนฌาน
๔. เนวสัญญานาสัญญาตนฌาน

๒. **รุปรภพ** เป็นสวรรค์ชั้นรองลงมา เป็นที่อยู่ของพรหมที่มีรูปร่าง
และจิตใจแต่ไม่มีเพศ มี ๑๖ ชั้นเรียงลำดับจากชั้นสูงสุดไปยังต่ำสุด ดังนี้

๑. อกนิฐฐาพรหม
๒. สุทิสสีพรหม
๓. สุทิสสาพรหม
๔. อตปปาพรหม
๕. อวิหาพรหม

พรหมทั้ง ๕ ชั้นนี้เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า “สุทธาวาสพรหม” ผู้ที่มาเกิดอยู่ใน
๕ ชั้นนี้จะต้องเป็น พระอนาคามีบุคคลเท่านั้น

๖. เวทปผลาพรหม
๗. อสัณญีพรหม

๘. สุภิกขณภาพรหม
๙. อัปปมาณสุภภาพรหม
๑๐. ปริตตสุภภาพรหม
๑๑. อาภัสสรภาพรหม
๑๒. อัปปมาณภาพรหม
๑๓. ปริตตภาพรหม
๑๔. มหาพรหม
๑๕. พรหมปโรหิตา
๑๖. พรหมปารีสัชชา

รูปพรหมทั้ง ๑๖ ชั้นนี้เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า “รูปาวจรภูมิ” ผู้ที่ไปเกิดในรูปพรหมทั้ง ๑๖ ชั้นนี้ คือ พระอริยบุคคลที่ต้องกลับมาเกิดอีก ได้แก่ พระโสดาบัน พระสกิทาคามี พระอนาคามี เป็นต้น

๓. กามภพ เป็นสวรรค์ชั้นต่ำสุด เป็นที่อยู่ของเหล่าเทวดาที่เสพกาม มีสวรรค์ ๖ ชั้น คือ

๑. จตุมหาราชิกา
๒. ดาวดึงส์
๓. ยามา
๔. ดุสิต
๕. นิมมานรดี
๖. ปรนิมมิตตวสวัตตี

และยังรวมถึงโลกอันเป็นที่อยู่ของมนุษย์พร้อมทั้งสัตว์ต่าง ๆ นอกจากนี้ยังมีนรกอีก ๔ ประเภท ได้แก่

๑. มหานรก มี ๘ ขุม คือ

- ๑) สัตว์ขี้วมหานรก เป็นที่อยู่สำหรับผู้เคยฆ่าสัตว์
- ๒) กภาพสตุตมหานรก เป็นที่อยู่สำหรับผู้เคยทรมานสัตว์
- ๓) สังฆาฏมหานรก เป็นที่อยู่สำหรับผู้เคยทารุณสัตว์จนตาย
- ๔) โรรุมหานรก เป็นที่อยู่สำหรับผู้เคยเป็นพยานเท็จ แย้งซึ่ง

ของ ๆ ผู้อื่น

๕) มหาโรรุมหานรก เป็นที่อยู่สำหรับผู้เคยทารุณมนุษย์และสัตว์จนตาย

- ๖) ตาปนมหานรก เป็นที่อยู่สำหรับผู้เคยนำสัตว์มีชีวิตมาเผา
๗) มหาตาปนมหานรก เป็นที่อยู่สำหรับผู้เคยใช้อำนาจสั่งการ
ในทางที่ผิดและทำให้ผู้อื่นเดือดร้อน
๘) อวีจิมหานรก เป็นที่อยู่สำหรับผู้เบียดเบียน ประทุษร้ายผู้
ทรงศีล

๒. อสุทธนรกมี ๑๒๘ ชุม เช่น กูตนรก กุกกุลนรก อสิปัตตนรก
ฯลฯ
๓. ยมโลกินรก มี ๓๒๐ ชุม เช่น โลหกุมภินรก สิมพลีวนรก ฯลฯ
๔. โลกัณตรนรก เป็นนรกที่อยู่นอกเขตจักรวาล

๒. จิตหรือวิญญาณ

จิตหรือวิญญาณ เป็นอีกปัญหาหนึ่งที่มีการถกเถียงกันอยู่เสมอว่าคืออะไร อยู่ใน
ที่ไหนและเกี่ยวข้องกับร่างกายมนุษย์อย่างไร ปัญหาเหล่านี้แบ่งตอบคำถามออกได้
๒ ส่วนคือ

๒.๑ ความหมายของจิตและวิญญาณ

จิต เป็นสิ่งนามธรรมมีลักษณะเป็นวิถีเรียกว่า “วิถีจิต” ซึ่งมี
ด้วยกัน ๑๗ ดวง ^๖ คือ

๑. จิตรักษาภพ
๒. จิตรักษาภพที่ล่วงเลยไปแล้ว
๓. จิตรักษาภพไหวตัว
๔. จิตรักษาภพตัดอารมณ์เดิม
๕. จิตคะเนิงหาอารมณ์ทางทวารทั้ง ๕
๖. จิตรู้อารมณ์ทางทวาร ๕
๗. จิตรับอารมณ์
๘. จิตพิจารณาอารมณ์
๙. จิตตัดสินอารมณ์
๑๐. จิตเสวยอารมณ์ (มี ๗ ดวงติดต่อกัน)
๑๑. จิตรักษาภพหน่วงอารมณ์ของจิตเสวยอารมณ์

จิตเป็นสิ่งสำคัญที่สุดสำหรับมนุษย์ เพราะจิตทำหน้าที่ในการรับรู้สิ่งต่างๆ จิตเป็นตัวคิด จิตเป็นผู้สั่งให้ร่างกายเกิดการกระทำจนกระทั่งกล่าวได้ว่าการกระทำทั้งหมดของมนุษย์เป็นไปเพื่อตอบสนองความต้องการของจิต ดังพุทธภาษิตที่ว่า “โลกถูกจิตนำไป ถูกจิตชักไป สัตว์ทั้งปวงไปสู่อำนาจแห่งจิตอย่างเดียว”

สำหรับวิญญาณนั้น คือ การทำหน้าที่ของจิตในการรับรู้อารมณ์ที่กระทบกับประสาทสัมผัสทั้ง ๖ ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ เพราะฉะนั้นจิตและวิญญาณจึงเป็นสิ่งเดียวกัน

๒.๒ ความสัมพันธ์ระหว่างจิตกับร่างกาย

มนุษย์ทุกคนนั้นมีสิ่งที่สำคัญที่สุดคือจิต และมีร่างกายเป็นสิ่งสำคัญอันดับรองลงมา ซึ่งทั้งจิตและร่างกายที่ประกอบอยู่ด้วยกันนั้นทำให้มนุษย์เป็นสิ่งมีชีวิต การประกอบอยู่ด้วยกันของทั้งสองส่วนนี้เรียกว่าชั้น ๕ คือ

๑. รูปชั้น
๒. เวทนาชั้น
๓. สัญญาชั้น
๔. สังขารชั้น
๕. วิญญาณชั้น

ชั้น ๕ นี้สามารถแบ่งออกเป็น ๒ ส่วนใหญ่ คือรูปและนาม มีรายละเอียดดังนี้

๑. รูป เป็นการรวมตัวกันของธาตุ ๔ คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม

ก. ดิน(ปฐวีธาตุ) มีลักษณะแข็ง กินที่ เป็นที่รองรับธาตุน้ำ ลม ไฟ ประกอบขึ้นเป็นอวัยวะต่างๆ ได้แก่ ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เส้นเอ็น กระดูก ถ้าอวัยวะใดมีธาตุดินอยู่มาก จะมีลักษณะแข็ง ถ้าน้อยจะนิ่ม

ข. น้ำ(อาโปธาตุ) มีลักษณะเป็นของเหลว เอนออบ ซึมซับธาตุน้ำที่อยู่ร่วมกัน ถ้ามีน้ำมากจะทำให้เกิดการไหลได้ง่าย ถ้าน้อยจะเข้มข้นและเหนียว ธาตุน้ำ ได้แก่ น้ำดี น้ำตา น้ำลาย เสมหะ เลือด น้ำมูก เหงื่อ มันเหลว มันข้น ฯลฯ

ค. ไฟ(เตโชธาตุ)เป็นธาตุที่ให้ความร้อนที่ประกอบอยู่ในรูป เป็นความร้อนที่แผ่ซ่านไปทั่วร่างกาย ทำให้เกิดความอบอุ่นมี ๔ ประการ คือ

- ๑) อุสมาเตโช คือ ธาตุไฟที่ทำให้ร่างกายเกิดความอบอุ่น
- ๒) ปาจากเตโช คือ ธาตุไฟที่ทำหน้าที่ย่อยอาหาร
- ๓) ชีวณเตโช คือ ธาตุไฟที่ทำให้ร่างกายทรุดโทรม เปลี่ยนแปลง
- ๔) สันตปาเตโช คือ ธาตุไฟที่ทำให้เกิดความรุ่มร้อน กระสับ

กระส่าย

ง. ลม (วาโยธาตุ) มีคุณสมบัติเคลื่อนไหวไปมาอยู่ในร่างกายมี

๖ ประเภท คือ

- ๑) อุทฺธังคมวาโย คือ ลมที่พัดขึ้นเบื้องสูงก่อให้เกิดการไอ จาม หาวนอน
- ๒) อาโรคมวาโย คือ ลมที่พัดลงเบื้องต่ำ เช่น ลมที่ออกแรงเบ่ง
- ๓) กุจฉิภูฐวาโย คือ ลมที่อยู่ในช่องท้องก่อให้เกิดการจุกเสียดแน่นท้อง
- ๔) โกฎฐาสยวาโย คือ ลมที่เคลื่อนไหวอยู่ในลำไส้
- ๕) อังคมังคานุสารีวาโย คือ ลมที่แล่นไปตามอวัยวะส่วนต่างๆ ทำให้

ร่างกายเคลื่อนไหว

๖) อัสนาสปัสสาสวาโย คือ ลมหายใจเข้าออก

๒. นาม เป็นสิ่งที่มีลักษณะนามธรรม หรือจิต มี ๔ ประเภท คือ

ก. เวทนาขันธุ์ คือ ความรู้สึกเป็นสุข เป็นทุกข์ ไม่ทุกข์ ซึ่งแบ่งย่อยออกเป็น ๖ ส่วนตามช่องทางที่เปิดรับอารมณ์ภายนอกเข้ามา ได้แก่

- ๑) จักขุสัมผัสสชาเวทนา คือ ความรู้สึกที่เกิดทางตา
- ๒) โสตสัมผัสสชาเวทนา คือ ความรู้สึกที่เกิดทางหู
- ๓) ฆานสัมผัสสชาเวทนา คือ ความรู้สึกที่เกิดทางจมูก
- ๔) ชิวหาสัมผัสสชาเวทนา คือ ความรู้สึกที่เกิดทางลิ้น
- ๕) กายสัมผัสสชาเวทนา คือ ความรู้สึกที่เกิดทางร่างกาย

๖) มโนสัมผัสสชาเวทนา คือ ความรู้สึกที่เกิดทางใจ

ข. สัญญาขันธุ์ คือ ความจำได้หมายรู้ของจิตที่ได้รับอารมณ์ต่างๆ ที่เข้ามาทางอายตนะทั้ง ๖ คือ รูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส ธรรมมารมณ

ค. สังขารขันธุ์ คือ สิ่งที่ปรุงแต่งจิตให้คิดดี คิดชั่ว กลางๆ เป็นเจตนาหรือการกระทำของจิตซึ่งจะส่งผลสู่ภายนอก คือ การพูดและการกระทำทางกาย สิ่งที่ปรุงแต่งจิตนี้ ประกอบด้วย

- ๑) รูปสัญญาเจตนา คือ จิตปรุงแต่งรูป
- ๒) รสสัญญาเจตนา คือ จิตปรุงแต่งรส
- ๓) คันธสัญญาเจตนา คือ จิตปรุงแต่งกลิ่น
- ๔) สัททสัญญาเจตนา คือ จิตปรุงแต่งเสียง
- ๕) โผฏฐัพพะสัญญาเจตนา คือ จิตปรุงแต่งสัมผัส
- ๖) ธรรมสัญญาเจตนา คือ จิตปรุงแต่งความรู้สึกในใจ

ง. วิญญาณ คือ ความรู้แจ้งในอารมณ์ต่างๆ ที่เข้ามากระทบกับประสาทสัมผัส ได้แก่อายตนะทั้ง ๖ ซึ่งก่อให้เกิดการรู้แจ้งในอารมณ์ เรียกว่า “อายตนะรับรู้” ประกอบด้วย

- ๑) จักขุวิญญาณ คือ การรู้แจ้งทางตา
- ๒) โสตวิญาณ คือ การรู้แจ้งทางหู
- ๓) ฉานวิญาณ คือ การรู้แจ้งทางกลิ่น
- ๔) ชิวหาวิญาณ คือ การรู้แจ้งทางลิ้น
- ๕) กายวิญาณ คือ การรู้แจ้งทางกาย
- ๖) มโนวิญาณ คือ การรู้แจ้งทางใจ

ความรู้สึก ความจำ การปรุงแต่ง และการรู้แจ้งในอารมณ์นั้นเป็นการทำงานของจิต สามารถแสดงออกได้ทางร่างกาย(รูป) ดังนั้นทั้งจิตและร่างกายจึงมีอิทธิพลต่อกัน และสิ่งสำคัญก็คือ จิต เป็นสิ่งที่สามารถพัฒนาให้เกิดปัญญา จนกระทั่งค้นพบกับสัจธรรมที่แท้จริง คือ นิพพาน

๓. พระเจ้าหรือเทพเจ้า

ความเชื่อเกี่ยวกับการมีอยู่ของสิ่งที่มีอำนาจมากกว่ามนุษย์ หรืออำนาจที่มองไม่เห็น เช่น พระเจ้าหรือเทพเจ้าต่างๆ เป็นสิ่งที่มนุษย์สงสัยเสมอว่ามีจริงหรือไม่ จึงก่อให้เกิดการศึกษาในเรื่องนี้โดยเฉพาะเรียกว่า “ปรัชญาทေး” หรือทางศาสนศึกษา เรียกว่า “เทววิทยา”

๓.๑ ความมีอยู่ของพระเจ้าหรือเทพเจ้า

พระพุทธเจ้าทรงตรัสเรื่องเทพเจ้าไว้หลายส่วนด้วยกัน เช่น เมื่อครั้งกำเนิดโลกทรงตรัสว่า

“เมื่อโลกกำลังพินาศอยู่ โดยมากเหล่าสัตว์ย่อมเกิดในชั้นอภัสสรพรหม สัตว์เหล่านั้นได้สำเร็จทางใจ มีปิติเป็นอาหาร มีรัศมีชานออกจากกายตนเอง สัญจรไปได้ในอากาศ อยู่ในวิมานอันงาม สถิตอยู่ในภพนั้นสิ้นกาลยี่ดียว...”^{๑๐}

ต่อมาเมื่อเกิดจวันดินที่มีกลิ่นหอม อภัสสรพรหมผู้หนึ่งได้ทดลองชิมจวันดินนั้นแล้วรู้ว่าอร่อยผู้อื่นจึงทำตามบ้าง ครั้นเหล่าอภัสสรพรหมได้รับประทานจวันดินเข้าไปทำให้แสงสว่างที่มีในตนเองหายไป และผิวพรรณเหยาบขึ้น เมื่อรับประทานเข้าไปแล้วจึงต้องมีการระบายออก ทำให้เกิดทวารทั้ง ๔ คือ ตา ๒ หู ๒ จมูก ๒ ปาก ๑ ทวารหนัก ๑ ทวารเบา ๑

ต่อมาได้เริ่มมีการดูถูกเหยียดหยามกันเรื่องผิวพรรณและจวันดินได้หายไป เริ่มเกิดสะเก็ดดิน เถาไม้ ข้าวสาลี เกิดเพศชายและหญิง เกิดการสมสู่ระหว่างชายและหญิง จึงได้มีการปลูกสร้างบ้านเรือนเพื่อปกปิดการเสพกาม เกิดครอบครัวและมนุษย์ขึ้น^{๑๑}

พระเจ้าหรือเทพเจ้านั้นมีอยู่เป็นจำนวนมาก ที่สำคัญคือเทพเจ้านั้นสามารถที่จะเกิดเป็นมนุษย์รวมทั้งสัตว์เหล่าอื่น เช่น สัตว์เดรัจฉาน สัตว์นรก ฯลฯ เช่นเดียวกับที่มนุษย์ก็สามารถเป็นพระเจ้าหรือเทพเจ้า รวมทั้งสัตว์เหล่าอื่นๆ ได้นอกจากนี้พระเจ้าและเทพเจ้านั้นต่างก็มีอายุขัย มีการเกิด^{๑๒} การตาย ดังนั้นพระเจ้าหรือเทพเจ้าจึงมิใช่ผู้ยิ่งใหญ่สูงสุด เป็นเพียงสัตว์ประเภทหนึ่งเท่านั้น ซึ่งมีความเป็นไปตามกรรมเหมือนกับสัตว์เหล่าอื่นๆ พระพุทธเจ้าจึงมิได้ยกย่องว่าเป็นผู้ยิ่งใหญ่ แต่ยกย่องว่าเป็นผู้ที่ประกอบไปด้วยความดีที่กระทำไว้

๓.๒ ประเภทของเทพเจ้า

พระเจ้าหรือเทพเจ้านั้นโดยมากจะเรียกต่างกันไป เช่น ถ้าเป็นชายจะเรียกว่า “เทพ” ถ้าเป็นหญิงจะเรียกว่า “เทพี” บางครั้งเรียกรวมว่า เทพหรือ เทวดา ซึ่งแบ่งออกเป็น ๓ ประเภท คือ

ก. สมมติเทพ คือ เทพโดยสมมติหรือโดยการยกย่อง เช่น พระมหากษัตริย์ พระราชินี ราชโอรส-ธิดา ซึ่งได้รับการยกย่องเป็นพิเศษ คล้ายเทพเจ้าและเป็นที่ยอมรับของมนุษย์

ข. อุปัตติเทพ คือ เทพโดยกำเนิดหรือเทพจริง ๆ ที่เกิดขึ้นเหมือนสิ่งมีชีวิตอื่น ๆ^{๑๓} ซึ่งสามารถแบ่งได้ดังนี้

๑. พระพรหม(อรูปพรหม) ไม่มีรูปร่างปรากฏมีแต่จิตและเจตสิก
๒. พระพรหม (รูปพรหม) มีรูปร่าง และจิตใจ แต่ไม่มีเพศ
๓. เทวดาที่อยู่บนสวรรค์ ได้แก่

๑) สวรรค์ชั้นจตุรมาหาราชิก มีท้าวมหาราช ๔ องค์ คือท้าวธตรฐ มีคนธรรพ์เป็นบริวาร ท้าววิรุพหก มีอสูรเป็นบริวาร ท้าววิรูปักษ์ มีนาคเป็นบริวาร ท้าวกุเวรมียักษ์เป็นบริวาร และเทวดาอื่น ๆ

๒) สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ มีท้าวเวจิตติ ท้าวสักกเทวราช หรือพระอินทร์ และเทวดาอื่น ๆ

๓) สวรรค์ชั้นยามา มีท้าวสยามและเทวดาอื่น ๆ

๔) สวรรค์ชั้นดุสิต มีท้าวสันดุสิต และเป็นที่อยู่ของพระโพธิสัตว์ รวมทั้งพุทธบิดา พุทธมารดา และเทวดาอื่น ๆ

๕) สวรรค์ชั้นนิมมานรดี มีท้าวสุนิมมิต และเทวดาอื่น ๆ

๖) สวรรค์ชั้นปรนิมมิตวสวัตดี มีท้าวนิมมิตวสวัตดี และเทวดาอื่น ๆ

๔. เทวดาที่อยู่ระหว่างสวรรค์กับโลกมนุษย์

๑) อากาศัญญเทวดา คือ เทวดาที่สิงสถิตย์ในอากาศทั่ว ๆ ไป

๒) รุกขเทวดา คือ เทวดาที่สิงสถิตย์อยู่ตามต้นไม้

๓) ภูมมเทวดา คือ เทวดาจำพวกที่สิงสถิตย์อยู่ตามพื้นดิน

หรือภูเขา

๕. เทวดาที่อยู่ระหว่างนรกกับโลกมนุษย์ เช่น นาคราช ฯลฯ

๖. อสูร มีอยู่เป็นจำนวนมาก เจ้าแห่งอสูรทั้งหมด คือ พระราหู

เหล่าเทพในลำดับที่ ๓-๕ และอสูร ยังเป็นผู้ที่เสพกาม มีความรัก อารมณ์ และความรู้สึกต่าง ๆ เช่นเดียวกับมนุษย์ ที่สำคัญคือทั้งสมมติเทพและอุปัตติเทพนั้นยังมีการเกิดใหม่อยู่เสมอ

ค. วิสุทธิเทพ เทพโดยวิสุทธิ คือ ผู้มีความบริสุทธิ์ ทั้งกาย วาจา และใจ ได้แก่ พระพุทธเจ้า พระอรหันต์ ซึ่งจัดเป็นเทพชั้นสูงสุด เป็นผู้ไม่ต้องกลับมาเกิดอีก

แนวคิดทางอภิปรายทั้ง ๓ ประการ คือ จักรวาล วิญญาณ และเทพเจ้านั้น ถึงแม้พระพุทธเจ้าทรงสอนไว้ แต่ก็มิได้ช่วยให้ผู้ที่มีความสงสัยคลายจากความสงสัยนั้นได้ เพราะบางครั้งเมื่อยังตอบก็จะเกิดปัญหาติดตามที่ไม่รู้จบ ทั้งนี้เพราะผู้ที่สงสัยมิได้เห็นความเป็นจริงด้วยตนเอง ดังนั้นเมื่อมีผู้ทูลถามกับพระพุทธเจ้า พระพุทธองค์ก็ทรงเลือกที่จะตอบปัญหากับผู้สนทนาด้วยวิธี การต่างๆ คือ

๑. กล่าวแก้โดยส่วนเดียว คือ ตอบตรงตามที่ถาม

๒. จำแนกกล่าวแก้ คือ ตอบโดยการแยกแยะ อธิบายและยกตัวอย่าง

๓. ย้อนถามกล่าวแก้ คือ ตอบโดยย้อนให้ผู้ถามเข้าใจเอง

๔. การงดกล่าวแก้ คือ ทรงนิ่งเสียถ้าเห็นว่าตอบแล้วไม่มีประโยชน์ หรือทำให้ผู้ฟังเข้าใจผิด^{๑๔}

โดยมากแล้วพระพุทธเจ้าจะทรงตอบปัญหาให้กับผู้ที่ถาม แต่มีปัญหายุ่ง ๑๐ ประการ ที่พระพุทธเจ้าทรงนิ่งเสียด้วยเห็นว่าไม่มีประโยชน์ต่อผู้ฟัง อีกทั้งผู้ฟังไม่สามารถเห็นได้ด้วยประสาทสัมผัสสามัญ คือ

๑. โลกเที่ยง

๒. โลกไม่เที่ยง

๓. โลกมีที่สุด

๔. โลกไม่มีที่สุด

๕. ชีพอันนั้น สรีระก็อันนั้น

๖. ชีพเป็นอื่น สรีระก็เป็นอื่น

๗. สัตว์เบื่องหน้าแต่ตายแล้ว ย่อมเป็นอีก

๘. สัตว์เบื่องหน้าแต่ตายแล้ว ย่อมไม่เป็นอีก

๙. สัตว์เบื่องหน้าแต่ตายแล้ว ย่อมเป็นอีกก็มี ย่อมไม่เป็น

อีกก็มี

๑๐. สัตว์เบื่องหน้าแต่ตายแล้ว ย่อมเป็นอีกก็หาไม่ได้

ย่อมไม่เป็นอีกก็หาไม่ได้^{๑๕}

บรรณานุกรมและเชิงอรรถ

^๑ ที่.ปา. ๑๑/๕๖/๗๖

^๒ กระบิดินนั้นมีลักษณะคล้ายเห็ด ถึงพร้อมด้วยสี กลิ่น รส มีสีเหมือนเนยใสหรือเนยข้นอย่างดี

^๓ เครื่องดินนั้นมีลักษณะคล้ายผลมะพร้าว ถึงพร้อมด้วยสี กลิ่น รสคล้ายเนยใสหรือเนยข้นอย่างดี

^๔ อัง.ติก. ๒๐/๕๒๐/๒๗๕

^๕ เจตสิก หมายถึง ความคิดปรุงแต่ง

^๖ ในอภิธรรมนั้นอธิบายไว้ ๘๘ ชนิด แบ่งเป็น ๓ ส่วนใหญ่ คือ

๑) กุศลจิต ๒๑ ชนิด

๒) อกุศลจิต ๑๒ ชนิด

๓) อัปยาคตจิต ๕๖ ชนิด คั่นคว่าเพิ่มเติมได้จากพระไตรปิฎกเล่ม

ที่ ๓๔

^๗ คณะกรรมการกองการตำรา มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิราวุฒวิทยาลัย, รวบรวมและเรียบเรียง พุทธศาสนสุภาษิต (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิราวุฒวิทยาลัย ๒๕๓๒) หน้า ๑๖

^๘ ที่.ปา ๑๑/๒๗๙/๒๒๗

^๙ รูปอันเป็นส่วนประกอบของร่างกาย ซึ่งใน ขุ.ขุ ๒๕/๓/๒ กล่าวไว้ ๓๒ ประการด้วยกัน คือ ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ม้าม หัวใจ ตับ พังผืด ไต ปอด ไข้ใหญ่ ไข้่น้อย อาหารใหม่ อาหารเก่า ดี เสลด (เสลด) หนอง เลือด เหงื่อ มันข้น น้ำตา เปลวมัน น้ำลาย น้ำมูก ไข้ข้อ มูลตร เยื่อมันสมองในสมอง

^{๑๐} ที่.ปา. ๑๑/๕๖/๗๖

^{๑๑} ต่อจากนั้นการกำเนิดมนุษย์ได้เปลี่ยนแปลงไป คือ ได้ถือกำเนิดจากบิดามารดาโดยอาศัย ส่วนประกอบ ๓ ประการ ดังนี้

๑. บิดามารดาอยู่ร่วมกัน

๒. มารดามีระดู

๓. วิญญาณมีปฏิสนธิ

^{๑๒} การเกิดของสรรพสัตว์นั้นใน ที่.ปา. ๑๑/๒๖๓/๒๒๒ และ ม.มู.
๑๒/๑๖๕/๑๑๗ กล่าวไว้ว่ามี ๔ ประเภท คือ

๑. อัณฑชะกำเนิด กำเนิดของสัตว์ที่เกิดในไข่
๒. ชลาพุชะกำเนิด กำเนิดของสัตว์ที่เกิดในครรภ์
๓. สัมภเวชะกำเนิด กำเนิดของสัตว์ที่เกิดในถ้ำไคล
๔. โอบปาติกะกำเนิด กำเนิดของสัตว์ที่เกิดผุดขึ้น

^{๑๓} อ่านเพิ่มเติมได้จากพระไตรปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค ๑๐ / ๒๓๕-
-๒๔๖/๒๒๕-๒๔๔

^{๑๔} อัง.จตุกก. ๒๑/๔๒/๔๓

^{๑๕} ขุ.อ. ๒๕/๑๓๖/๑๔๒-๑๔๓